

Briff Polisi – Awst 2026

CRYNODEB

Mae treftadaeth fyw, neu dreftadaeth ddiwylliannol anniriaethol (TDdA), yn bwysig i lesiant diwylliannol cymunedau ledled Cymru, gan ennyn mwynhad, cryfhau hunaniaethau, a chysylltu pobl â lle. Fodd bynnag, er bod yna ymrwymiad polisi cadarn mewn egwyddor, mae'n llawer llai amlwg beth sydd angen ei wneud. Mae ein hymchwil yn dangos bod treftadaeth fyw yn dibynnu ar ecosystem rhyng-gysylltiedig o bobl, sefydliadau, asedau cymunedol ac amodau cymdeithasol ac economaidd ehangach, sy'n golygu bod angen gweithredu ar draws sawl maes polisi. Gan ddefnyddio'r mewnwelediadau hyn, mae'r briff hwn yn darparu argymhellion sy'n gallu cael eu gweithredu ar raddfeydd cenedlaethol, rhanbarthol a lleol i gryfhau'r amodau sy'n galluogi treftadaeth fyw i ffynnu ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.

CEFNDIR

Amcanion yr Astudiaeth

Ystyriodd ein hastudiaeth sut mae treftadaeth fyw yn cael ei hymarfer a'i throsglwyddo o fewn cymunedau gwledig trwy siarad â phobl sy'n ymwneud â thraddodiadau fel eisteddfodau lleol a phlygain. Yn hytrach na chanolbwyntio ar yr arferion eu hunain, roeddem yn awyddus i edrych ar y prosesau sy'n gysylltiedig â'u cynnal a'u hesblygu, a'r cyfleoedd a'r heriau sy'n gysylltiedig. Gan adeiladu ar y ddealltwriaeth hon, fe wnaethom ganolbwyntio ar ddatblygu argymhellion ymarferol i helpu llywodraeth, sefydliadau a chymunedau i weithio gyda'i gilydd i gefnogi treftadaeth fyw i ffynnu.

Cyd-destun Polisi

Mae cadarnhau Confensiwn UNESCO ar gyfer Diogelu'r Dreftadaeth Ddiwylliannol Anniriaethol (2003) gan Lywodraeth y DU wedi cynyddu diddordeb polisi mewn treftadaeth fyw¹. Yng Nghymru, mae hyn yn cyd-fynd ag ymrwymïadau ehangach i lesiant diwylliannol² a thrafodaeth gynyddol am sut y dylid cefnogi diwylliant³. Felly, mae angen sylfaen dystiolaeth gryfach i gefnogi llunio polisiau yn y maes hwn sy'n esblygu'n gyflym i lywio gweithredu yn y dyfodol.

Y Sylfaen Dystiolaeth

Roedd ein dull ymchwil yn canolbwyntio ar safbwyntiau cymunedau drwy gydnabod bod treftadaeth fyw yn cael ei deall orau gan y bobl sy'n ei harddel. Gan ganolbwyntio ar ddwy ardal astudiaeth achos, sef Bro Dysynni (Gwynedd) a Dyffrynnoedd Banw a Thanat (Powys), fe wnaethom adolygu papurau bro (papurau newydd lleol iawn Cymraeg) i nodi arferion o arwyddocâd lleol. Cynhaliwyd 16 o gyfweiliadau lled-strwythuredig gydag aelodau o'r gymuned, ymarferwyr diwylliannol, gwirfoddolwyr, a rhanddeiliaid rhanbarthol a chenedlaethol, er mwyn edrych ar sut mae treftadaeth fyw yn cael ei chynnal yn

¹ 'Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage', UNESCO, 2003. <https://ich.unesco.org/en/convention#art2>

² 'Blaenoriaethau ar gyfer Diwylliant', Llywodraeth Cymru, 2025. <https://www.llyw.cymru/sites/default/files/publications/2025-05/blaenoriaethau-ar-gyfer-diwylliant.pdf>

³ 'Diwylliant er Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol – Deddf Diwylliant i Gymru: Papur Gwyrdd', Comisiynydd Cenedlaethau'r Dyfodol Cymru a The Audience Agency. Mawrth 2026. https://futuregenerations.wales/cym/wp-content/uploads/sites/2/2026/02/2026-02-20-FGCW_Culture-Report-Cymraeg.pdf

ymarferol, sut mae traddodiadau'n addasu dros amser, a'r amodau sy'n cefnogi eu parhad. Trwy ddadansoddiad thematig nodwyd prosesau, heriau a chyfleoedd allweddol ar gyfer cymorth polisi.

CANLYNIADAU ALLWEDDOL

1. Mae treftadaeth fyw yn cael ei chynnal trwy brosesau rhyng-gysylltiedig

Mae'r prosesau sy'n cefnogi TDdA yn ffurfio ecosystem integredig sy'n gweithredu ar draws lefelau micro (unigol neu lleol iawn), meso (sefydliadol neu ranbarthol) a macro (strwythurol neu genedlaethol) (Serpa a Ferreira, 2019). Mae'r system hon yn fregus mewn sawl man allweddol, gan gynnwys y seilwaith gwirfoddoli, gwytnwch deiliaid ac ymarferwyr TDdA ac isadeiledd cymunedol, ac oherwydd ei natur o gyd-ddibyniaeth, gall dirywiad mewn un elfen danseilio eraill.

2. Mae'r iaith Gymraeg a threftadaeth fyw wedi'u cysylltu'n agos

Mae cydberthynas agos rhwng y Gymraeg a TDdA yn y cyd-destun hwn, sef bod hyfywedd rhai mathau o TDdA yn dibynnu ar amodau sy'n cynnal y Gymraeg fel iaith gymunedol, ac i'r gwrthwyneb. Dengys y data fod iaith yn gweithredu nid yn unig fel cyfrwng ond ei bod hefyd yn gyrru arferion TDdA. Awgryma'r data bod mynediad llawn at TDdA yn dibynnu ar gyfleoedd i drigolion ddysgu'r Gymraeg. Fodd bynnag, mae'n bosibl nad yw'r berthynas hon yn gyson ym mhob ardal, ac felly mae angen ymchwil pellach.

3. Mae treftadaeth fyw yn esblygu trwy addasu

Mae cymunedau'n ystyried bod addasu ac esblygu yn hollbwysig er mwyn sicrhau parhad arferion TDdA yn sgil heriau cymdeithasol, economaidd a diwylliannol amrywiol. Fodd bynnag, nid yw'r newidiadau hyn yn cael eu deall fel *fait accompli*, ond yn hytrach eu bod yn brosesau cymdeithasol lle mae cymunedau'n trafod, yn dadlau ac yn cyrraedd consensws ynghylch pa addasiadau sy'n cael eu hystyried yn ddilys neu'n briodol.

4. Mae cymunedau yn ceisio ehangu mynediad a chynnal amrywiaeth ddiwylliannol

Er mwyn sicrhau parhad, cydnabyddir ei bod yn hanfodol a phwysig ehangu mynediad at TDdA, yn enwedig o blith pobl ifanc, ac mae rôl sefydliadau yn arbennig o allweddol wrth greu prosesau trosglwyddo amgen a chynhwysol. Fodd bynnag, mae heriau wrth ymdrechu i ddiogelu amrywiaeth ddiwylliannol lle parchir yr wybodaeth gyd-destunol a'r ymrwymiad sy'n rhan annatod o arferion traddodiadol, a dadleir mewn rhai achosion bod "gofodau anadlu" (Fishman, 1991) diwylliannol ac ieithyddol yn briodol, sef mannau lle gall arferion diwylliannol ac ieithyddol barhau heb bwysau allanol. Mae cymunedau a sefydliadau fel ei gilydd yn ymdrechu i gyd-bwysu'r ystyriaethau hyn.

5. Mae bywiogrwydd treftadaeth fyw yn cael ei siapio gan amodau economaidd-gymdeithasol ehangach.

Mae hyfywedd TDdA yn gysylltiedig â ffactorau economaidd-gymdeithasol megis argaeledd tai, cyfleoedd gwaith, a chynaliadwyedd cymunedau. Os na cheir cyd-destun ffafriol ar gyfer TDdA, mae perygl y dibynnir ormod ar strwythurau sefydliadol i gynnal TDdA gan ei datgysylltu o'i gwreiddiau a thanseilio ei gwytnwch cymunedol. Ar yr un pryd, mae TDdA ei hun yn cyfrannu at greu cymunedau bywiog lle mae pobl yn dymuno byw ynddynt, a hyn yn dangos y gyd-ddibyniaeth rhwng diwylliant a ffactorau strwythurol ehangach lle gall TDdA hybu cyfranogiad a bod yn rhan o feithrin cysylltiadau cymdeithasol newydd.

ARGYMHELLION

Yn seiliedig ar y canlyniadau hyn, rydym yn cynnig pymtheg argymhelliad wedi'u targedu at bolisiau lefel macro, meso a micro:

Lefel macro (cenedlaethol):

Argymhelliad 1: Mae cefnogi hyfywedd hirdymor TDdA a llesiant diwylliannol gwledig yn dibynnu ar bolisiau sy'n cydnabod ac yn hyrwyddo treftadaeth fyw wledig mewn modd sy'n deg ac yn gyfartal, gan gydnabod yr heriau strwythurol sy'n bodoli. O ganlyniad, argymhellir mabwysiadu diffiniadau eang o ddiwylliant, treftadaeth a llesiant diwylliannol ar draws meysydd polisi gan adlewyrchu egwyddorion UNESCO yn hyn o beth. Argymhellir hefyd y dylid cynyddu pa mor weladwy yw TDdA drwy ei chynnwys mewn rhestrau perthnasol, ond y dylid cadw mewn cof gapasiti cyfyngedig gwirfoddolwyr i wneud gwaith o'r fath.

Argymhelliad 2: Er mwyn cefnogi cynladwydd y tirlun diwylliannol, mae angen cydnabod rôl y fferm deuluol fel safle allweddol ar gyfer cadw, trosglwyddo a chynnal gwybodaeth, sgiliau ac isadeiledd cymunedol sy'n sail i TDdA. O ganlyniad, argymhellir y dylid rhoi blaenoriaeth glir i integreiddio amcanion sydd â'r nod o hyrwyddo TDdA yn fwy ffurfiol yn y Cynllun Ffermio Cynaliadwy.

Argymhelliad 3: Er mwyn ehangu mynediad at TDdA a chryfhau cyfranogiad diwylliannol gwledig mae angen cryfhau mynediad at addysg Gymraeg a chyfleoedd caffael iaith i fod yn llwybr allweddol at TDdA. Dylid gwneud hyn mewn modd sy'n cydnabod y berthynas annatod rhwng y Gymraeg a TDdA mewn rhai cyd-destunau, ond hefyd cydnabod nad yw'r berthynas hon yn unffurf ar draws y Gymru wledig. Mae hefyd angen sicrhau bod cyfleoedd i ymgysylltu â TDdA leol yn parhau ar hyd y continwwm dysgu, gan sicrhau bod gan athrawon y gefnogaeth a'r adnoddau i fedru cynnig mynediad i blant at eu treftadaeth fyw. Gallai mentora a rhannu arferion da gefnogi athrawon llai hyderus yn y maes.

Argymhelliad 4: Allweddol i gynladwydd arferion yw mynd i'r afael â natur ansicr trosglwyddo TDdA i'r genhedlaeth iau mewn cymunedau gwledig. O ganlyniad, argymhellir treialu modelau incwm sylfaenol neu fecanweithiau ariannol tebyg ar gyfer deiliaid TDdA, gan adeiladu ar brofiadau rhyngwladol megis y cynllun Basic Income for the Arts (BIA) yn Iwerddon (gov.ie, 2026). Gallai model tebyg yng Nghymru gydnabod llafur TDdA fel rhywbeth cymunedol sydd angen ymroddiad sylweddol, a chyfrannu tuag at gryfhau'r isadeiledd sylfaenol i TDdA yng Nghymru wledig, wrth gefnogi'r genhedlaeth nesaf o deiliaid ac ymarferwyr TDdA.

Argymhelliad 5: Er mwyn cynnal amrywiaeth ddiwylliannol hyfyw, mae angen i wneuthurwyr polisi gyd-bwysu hyn yn ofalus ag amcanion cynhwysiant, gan gydnabod bod weithiau angen 'gofodau anadlu' diwylliannol ac ieithyddol ochr yn ochr â gweithgareddau sy'n ehangu mynediad at TDdA. Dylid sicrhau mecanweithiau sy'n cefnogi cymunedau ar lawr gwlad i fedru mynd i'r afael yn hyderus â'r heriau hyn, megis drwy ddarparu arweiniad cadarn ac adnoddau i dreialu ymyraethau newydd.

Lefel Meso (rhanbarthol):

Argymhelliad 6: Mae sicrhau hyfywedd arferion TDdA yn dibynnu ar wytnwch y prosesau sy'n cynhyrchu ac yn atgynhyrchu TDdA yn hytrach nag ar ddiogelu ffurfiau TDdA statig. O ganlyniad, mae angen datblygu mesuryddion polisi newydd, gan gynnwys fframweithiau cyllido a systemau monitro addas sy'n adlewyrchu'r prosesau deinamig hyn, megis gwirfoddoli cymunedol.

Argymhelliad 7: Er mwyn creu llwybrau mynediad newydd a chynhwysol, yn enwedig i'r rheini nad oes ganddynt gyfalaf diwylliannol teuluol ac ar gyfer pobl ifanc, mae angen sefydlu cynlluniau newydd, neu ailsefydlu a sefydlogi rhaglenni pwrpasol sydd wedi bod yn effeithiol yn y gorffennol ac sy'n cefnogi prosesau sylfaenol TDdA megis dysgu drwy brofiad, ymgysylltu â deiliaid ac ymarferwyr TDdA, a meithrin ymdeimlad o le. Yn y modd hwn gellid sicrhau mynediad at TDdA i bawb, gan greu cymunedau mwy gwydn a safon byw well.

Argymhelliad 8: Er mwyn hybu gwytnwch cymunedol, mae angen sicrhau mecanweithiau cyllido sy'n hyblyg ac sy'n cyd-fynd â blaenoriaethau cymunedau. Argymhellir cefnogi buddsoddiad isel ei faich ar gyfer gweithgareddau TDdA ar lawr gwlad, sef buddsoddiadau o faint cymharol fach sydd â gofynion gweinyddol isel. Drwy hynny, gellid cefnogi isadeiledd diwylliannol cymunedau heb danseilio eu gwytnwch.

Argymhelliad 9: Mae meithrin arweinwyr cymunedol gwirfoddol newydd yn hanfodol i gynladwydd TDdA gwledig. Gall sefydliadau cyhoeddus gefnogi'r prosesau hyn mewn modd ystyrlon drwy ddatblygu a buddsoddi mewn cynlluniau newydd, sydd â ffocws ar bobl ifanc yn enwedig, er mwyn hyrwyddo gwirfoddoli cymunedol anffurfiol y tu hwnt i strwythurau sefydliadol. Wrth wneud hyn, gellid meithrin ymddiriedaeth drwy gefnogi blaenoriaethau lleol.

Argymhelliad 10: Er mwyn cynnal yr isadeiledd cymdeithasol sy'n hanfodol i hyfywedd treftadaeth fyw wledig, mae angen targedu cefnogaeth at gynnal ac

adfywio asedau cymunedol gan fod y rhain yn allweddol wrth sicrhau digwyddiadau diwylliannol, cyfranogiad cymdeithasol a throsglwyddo TDdA. Pan fo asedau wedi eu trosglwyddo i eiddo'r gymuned, dylid sicrhau polisïau sy'n cefnogi eu rheolaeth gan gymunedau.

Lefel micro (cymunedol):

Argymhelliad 11: Er mwyn cynnal amrywiaeth ddiwylliannol ac ehangu mynediad ar yr un pryd, mae angen pwysu a mesur yn ofalus y buddion a'r risgiau cysylltiedig i lesiant diwylliannol a chydlyniant cymunedau. Anogir treialu ymyraethau newydd sy'n cefnogi'r ddau amcan yn barhaus.

Argymhelliad 12: Mae cymunedau gwledig yn arbennig yn wynebu rhwystrau mynediad. Argymhellir cryfhau cyfranogiad cymunedol mewn gweithgareddau TDdA drwy fanteisio ymhellach ar gynlluniau presennol megis Noson Allan (Cyngor Celfyddydau Cymru, d.d.) mewn modd cynhwysol.

Argymhelliad 13: Er mwyn cryfhau capasiti a gwytnwch isadeiledd diwylliannol cymunedau gwledig, gellid annog a hybu cydweithio â grwpiau, sefydliadau neu sectorau eraill yn lleol, ond hefyd ar draws cymunedau ac yn rhyngwladol, gan hwyluso rhannu gwybodaeth, adnoddau ac arferion da.

Argymhelliad 14: Mae sicrhau cyfranogiad gan blant a phobl ifanc yn hanfodol ar gyfer cynhyrchu ac atgynhyrchu arferion TDdA. O ganlyniad, mae'n bwysig mynd ati'n rhagweithiol i chwilio am ffyrdd o ennyn diddordeb plant a phobl ifanc mewn TDdA. Gellid gwneud hyn drwy gydweithredu â sefydliadau eraill megis Mudiad y Ffermwyr Ifanc, Aelwydydd yr Urdd, neu ysgolion lleol.

Argymhelliad 15: Er mwyn codi statws TDdA wledig a pha mor weladwy yw hi, dylai cymunedau, drwy gynghorau cymunedol efallai, fynd ati i gynnal arolwg o'r TDdA sydd yn eu hardal leol. Gellid defnyddio canlyniadau'r arolwg hwnnw wedyn yn sail ar gyfer cynllunio'n gymunedol sut i gefnogi trosglwyddo, addasu a pharhad eu TDdA dros amser.

GWYBODAETH AM Y PROSIECT

Ymchwilwyr

Dr Elen Bonner (Prifysgol Bangor), Dr Eifiona Thomas Lane (Prifysgol Bangor), Dr Seán Martin (Prifysgol Bangor), Yr Athro Rhys Jones (Prifysgol Aberystwyth)

Darllen pellach

Gellir lawrlwytho adroddiad llawn y prosiect o www.lpip.cymru

Am ragor o wybodaeth

Cyswllt: eifiona.thomaslane@bangor.ac.uk neu elen.bonner@bangor.ac.uk

Cynhaliwyd yr ymchwil a adroddwyd yn y Briff Polisi hwn fel rhan o Cymru Wledig LPIP Rural Wales, Partneriaeth Polisi ac Arloesi Lleol Cymru Wledig, a ariennir gan UKRI, corff cyllido ymchwil Llywodraeth y DU. Nod Cymru Wledig LPIP Rural Wales yw cryfhau'r sylfaen dystiolaeth ar gyfer llunio a chyflawni polisïau effeithiol ar gyfer Cymru Wledig, ystyried a phrofi atebion arloesol i heriau polisi, a grymuso cymunedau i ddefnyddio ymchwil i fynd i'r afael â phryderon lleol, gan weithio tuag at y nod o economi llesiant gynhwysol a chynaliadwy yng Nghymru Wledig. Mae Cymru Wledig LPIP Rural Wales yn cael ei gydlyn gan Brifysgol Aberystwyth, gyda'i phartneriaid Prifysgol Bangor, Prifysgol Caerdydd, y Sefydliad Ymchwil Cefn Gwlad a Chymuned ym Mhrifysgol Swydd Gaerloyw, y Ganolfan Technoleg Amgen, Gyda'n Gilydd dros Newid, Antur Cymru, Datblygiadau Egni Gwledig (DEG), Represent Us Rural, lechyd a Gofal Gwledig Cymru, a Sgema. Mae rhagor o wybodaeth ar gael yn www.lpip.cymru, neu drwy gysylltu â lpip@aber.ac.uk.